

І.Э. Саўко, У.П. Саўко
(Мінск, Беларусь)

НАВУЧАННЕ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫМ НОРМАМ НА ЁРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ё Х КЛАСЕ

У артыкуле разглядаецца сутнасць фразеалагічных норм, характарызуюцца памылкі, абумоўленыя парушэннем гэтых норм, прапануецца сістэма работы па навучанні фразеалагічным нормам на ўроках беларускай мовы ў Х класе на базавым узроўні.

У адпаведнасці з вучэбнай праграмай па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, фразеалагічныя нормы вывучаюцца ў Х класе ў раздзеле «Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення». Старшакласнікі павінны атрымаць цэласнае ўяўленне пра фразеалагічныя нормы, вучыцца захоўваць іх у вусным і пісьмовым маўленні, знаходзіць і выпраўляць маўленчыя памылкі, абумоўленыя парушэннем фразеалагічных норм [2, с. 7]. У вучэбным дапаможніку па беларускай мове для дзясятага класа даецца азначэнне фразеалагізмаў, звяртаецца ўвага на іх ролю ў маўленні і прапануюцца практыкаванні, якія садзейнічаюць узбагачэнню фразеалагічнага запасу дзесяцікласнікаў: растлумачыць значэнне фразеалагізмаў, падабраць да выдзеленых слоў фразеалагізмы, запісаць правільны варыянт тлумачэння значэння фразеалагізмаў, падабраць да беларускіх фразеалагізмаў рускія адпаведнікі [1, с. 124–126]. Звесткі ж пра фразеалагічныя нормы адсутнічаюць,

таму настаўніку беларускай мовы неабходна самастойна падабраць матэрыял для работы над гэтымі нормаўмі.

Як вядома, фразеалагічныя нормы забяспечваюць «традыцыйнае, замацаванае ў вусным і пісьмовым маўленні ўжыванне фразеалагізмаў з уласцівымі ім семантычнымі, структура-граматычнымі і спалучальнымі асаблівасцямі» [5, с. 28]. З сутнасцю паняцця «фразеалагічныя нормы» неабходна пазнаёміць і дзесяцікласнікаў, адзначыўшы пры гэтым, што захаванню фразеалагічных норм садзейнічаюць:

- разуменне значэння фразеалагізмаў;
- выкарыстанне фразеалагізмаў у адпаведнасці з іх значэннем;
- дакладнае веданне лексічнага складу і граматычнай формы фразеалагізмаў.

Беларускія фразеалагізмы ўжываюцца ў маўленні старшакласнікаў, на жаль, дастаткова рэдка, таму пачаць працу мэтазгодна з практыкаванцямі, накіраваных на ўзбагачэнне фразеалагічнага запасу вучняў. Для гэтага можна выкарыстаць практыкаванні 186–189, змешчаныя ў вучэбным дапаможніку па беларускай мове для X класа.

Паколькі пераважная большасць выпускнікоў школы здае цэнтралізаванае тэсціраванне, пажадана прапанаваць заданне і ў тэставай форме, напрыклад:

Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх значэннем.

А. <i>Даць лататы</i>	1. Ні ў якім разе не паўтарыць падобнага і іншых
Б. <i>Дзясятму заказаць</i>	папярэдзіць
В. <i>Проста з моста</i>	2. Імкліва ўцячы, кінуцца ўцякаць
Г. <i>Ліслівае цяля</i>	3. Без роздуму, ні з таго ні з сяго
	4. Спрытны, дагодлівы чалавек, які ўмее пакарыстацца абставінамі

Узбагачэнню фразеалагічнага запасу вучняў будуць садзейнічаць і практыкаванні з наступнымі заданнямі: 1. Прачытайце сказы, устаўце на месцы пропуску фразеалагізмы, якія падыходзяць па сэнсе. 2. Прачытайце сказы і замяніце словы ў дужках сінанімічнымі ім фразеалагізмамі. 3. Згрупуйце ў пары фразеалагізмы-антонімы.

Як вядома, фразеалагізм – гэта моўная адзінка, якая складаецца не менш як з двух кампанентаў і мае адзінае, цэласнае значэнне: *лынды біць* – ‘гультаяваць, займацца нявартымі справамі’. Адно фразеалагізмы беларускай мовы маюць устойлівы лексічны склад, гэта значыць ужываюцца ў нязменным выглядзе (*дзясятму заказаць, кот наплакаў* і інш.), другія характарызуюцца варыянтнасцю: *сэрца (душа) не ляжыць, за розум (галаву) узяцца* і інш. Большасць фразеалагізмаў характарызуецца і граматычнай устойлівасцю: *на шырокую нагу* (нельга: на шырокія ногі), *зубы заговорваць* (нельга: зуб заговорваць) і інш.

Для значнай часткі беларускіх фразем характэрны нязменны, зафіксаваны парадак кампанентаў: *рукі кароткія, на злом галавы* і інш. Перастаноўка кампанентаў разбурае такія фразеалагізмы: яны або страчваюць сэнс (на галавы злом), або пераходзяць ў свабодныя словазлучэнні (кароткія рукі). Ігнараванне вышэйназваных асаблівасцей фразеалагізмаў прыводзіць да маўленчых памылак.

Дзесяцікласнікам неабходна даць уяўленне пра асноўныя віды маўленчых памылак, абумоўленых парушэннем фразеалагічных норм, для чаго можна выкарыстаць наступную табліцу:

**Асноўныя маўленчыя памылкі,
абумоўленыя парушэннем фразеалагічных норм**

Від памылкі	Прыклад	Каментарый
Ужыванне фразеалагізма з неўласцівым яму значэннем	<i>Мы ніколі не прытасоўваемся да абставін, не мяняем сваіх поглядаў – адным словам, трымаем нос на ветры.</i>	<i>Трымаць нос на ветры – ‘прытасоўвацца да абставін, мяняць свае погляды, перакананні’</i>
Парушэнне лексічнай устойлівасці фразеалагізма	<i>Вораг можа выкарыстаць любові зручны момант, таму трэба трымаць снарад сухім.</i>	<i>Правільна: трымаць порах сухім</i>
Парушэнне граматычнай устойлівасці фразеалагізма	<i>Неабходна пра ўсё расказаць праўдзіва, а не пускаць пыл у вока.</i>	<i>Правільна: пускаць пыл у вочы</i>

Затым можна прапанаваць практыкаванні на знаходжанне і выпраўленне вышэйназваных маўленчых памылак, напрыклад:

Адзначце сказы, у якіх ёсць парушэнні фразеалагічных норм.

1. Гэты млын быў вельмі стары, пабудаваны, мабыць, за дзедам шведам.
2. Антось спазніўся, бо выбраўся з дому ў свіныя галасы.
3. Сусед наш – чалавек вопытны, яго на саломе не правядзеш.
4. Вучыцца Марыя добра, праз два гады як даць піць студэнткай будзе.
5. Другую ноч спаў брыгадзір трывожна, як пшаніцу прадаўшы.

2. Знайдзіце і выпраўце маўленчыя памылкі, абумоўленыя парушэннем фразеалагічных норм.

1. Для дасягнення галоўнай мэты трэба нешта адставіць на задні бок. 2. Зараз метэаралагічная служба стаіць на варце капрызаў прыроды. 3. На трэці дзень як нічога не бывала ішла Таццяна на працу. 4. Да вёскі было яшчэ далекавата, рукой падаць. 5. Колькі разоў Косцю папярэдзвалі, а ён і вушамі не вядзе.

3. Знайдзіце маўленчыя памылкі, назавіце іх прычыну. Адрэдагуйце выказванні.

1. Гэта была самай вады чыстай праўда, без ніякай выдумкі. 2. Шчаслівы я чалавек ці не, я і сам наклаўшы рукі на сэрца не ведаю. 3. Людзі лічылі, што галоўнае – пазбавіцца ад паноў, а пасля і вада на калена. 4. Хлопец быў ужо, лічы, без трыццаці мінут інжынер.

Пры вывучэнні раздзела на павышаным узроўні работа над фразеалагічнымі нормамі можа ажыццяўляцца больш грунтоўна [гл., напрыклад, 4], а пасля разгляду тэмы на ўроках беларускай мовы пажадана працягнуць працу па знаходжанні і выпраўленні памылак ва ўжыванні фразеалагізмаў, прапанаваўшы старшакласнікам звяртаць увагу на вуснае і пісьмовае маўленне ў рэальным жыцці, занатоўваць

выказванні з маўленчымі памылкамі і змяшчаць іх у «Калекцыю маўленчых памылак», якая можа быць створана ў электронным выглядзе. На ўроках вучні будуць дэманстраваць свае «знаходкі», тлумачыць, чым выклікана тое ці іншае парушэнне, прапаноўваць правільны варыянт.

Такім чынам, пры сістэматызацыі і пашырэнні ведаў па фразеалогіі ў Х класе вялікую ўвагу пажадана надаць фарміраванню не толькі моўнай, але і маўленчай кампетэнцыі, удасканаленню культуры маўлення вучняў. Гэтаму будзе садзейнічаць азнаямленне дзесяцікласнікаў з прычынамі парушэння фразеалагічных норм і выкананне школьнікамі практыкаванняў на знаходжанне, выпраўленне і класіфікацыю адпаведных памылак. Такая праца дапаможа старшакласнікам не толькі заўважаць памылкі ў чужым маўленні, але і не дапусцаць іх у сваіх выказваннях.

Спіс літаратуры

1. Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для Х класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовай навучання / Г. М. Валочка, Л. С. Васюковіч, В. У. Зелянко, У. П. Саўко. – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2016. – 240 с.

2. Вучэбныя праграмы для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання. Беларуская мова. Беларуская літаратура. Х–ХІ класы (базавы ўзровень). – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2017. – 39 с.

3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Народная асвета, 1981. – 160 с.

4. Савко, И. Э. Предупреждение речевых ошибок при изучении фразеологии в XI классе филологического профиля / И. Э. Савко // Русский язык и литература. – 2007. – № 8. – С. 36–41.

5. Савко, И. Э. Русский язык. Правильность речи: лексические, фразеологические, морфологические, синтаксические нормы / И. Э. Савко. – Минск : Харвест, 2008. – 288 с.